

Отже, в соціокультурному менеджменті діяльнісний підхід акцентує увагу на послідовності дій для здійснення стратегічного управління соціокультурною ситуацією.

Таким чином, менеджмент соціокультурної діяльності посідає своє особливе місце в системі управлінської науки та потребує детальної розробки теоретичного підґрунтя для виокремлення в рівноправне наукове знання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ерасов Б. Социальная культурология / Б. Ерасов. — М.: Гардарики, 1996. — 410 с.
2. Жарков А. Технология культурно-досуговой деятельности / А. Жарков. — М.: ТРК-СВЕТ, 1998. — 296 с.
3. Мескон М., Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури : пер. с англ. — М.: Дело, 2000. — 704 с.
4. Морозова Е. Экономика и организация предприятий социально-культурной сферы / Е. Морозова. — СПб.: Михайлов, 2002. — 317 с.
5. Семенова, И. История менеджмента / И. Семенова. : учеб. пособие для вузов. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. — 222 с.
6. Социальный менеджмент / учеб. пособие. под ред. В. Иванова, Н. Патфуршева. — М.: СВЕТ, 2002. — 340 с.
7. Тульчинский Г. Менеджмент в сфере культуры / Г. Тульчинский С.-Петербург. гос. ун-т культуры и искусств. — СПб.: Лань, 2001. — 382 с.
8. Шматков А. Введение в синергетику / А. Шматков, А. Михайлов. — М.: Наука, 1990. — 192 с.
9. Ерохина Е. А. Теория экономического развития: системно-синергетический подход 29.11.2002 [Электронный ресурс]. — Режим доступа <http://ek-lit.agava.ru/eroh/2-1.html>, свободный. — Загл. с экрана. — Яз.рус.

Надійшла до редколегії 08.12.2009 р.

УДК 378 (477)

В. О. МАШТАКОВА

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ДЕРЖАВНОГО ПАТРОНУВАННЯ ЗАКЛАДІВ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ НА ХАРКІВЩИНІ (XIX — ПОЧАТОК XX СТ.)

Розглянуто генезу становлення закладів соціального виховання на Харківщині (XIX — початок XX ст.), які перебували під патронатом держави, засади, що передували їх створенню та особливості діяльності цих закладів.

Ключові слова: історія соціального виховання, суспільне виховання, благодійні товариства Харківщини, заклади Відомства імператриці Марії, Імператорське Людинолюбиве товариство, Приказ громадського презирства.

Рассмотрено становление и развитие учреждений социального воспитания на Харьковщине (XIX — начало XX вв.), находящихся под патронатом государства, условия их возникновения и особенности деятельности.

Ключевые слова: история социального воспитания, общественное воспитание, благотворительные общества Харьковщины, учреждения Ведомства императрицы Марии, Императорское Человолюбивое общество, Приказ общественного призрения.

The author analyses formation and development statement place of social education in the history of Slobozhanshina in XIX–XX century, the reasons of their foundation and specialty in their activities.

Key words: the history of social education, society education, charity societies in Kharkov, state institution by Maria, lyudunolybive activity by imperator, Pricaz of society prizreniya.

Творення незалежної української держави активізує суспільну свідомість щодо вирішення питань духовного і культурного розвитку сучасної країни, тому великого значення набуває вирішення завдань соціально-педагогічної спрямованості. Актуалізується необхідність звернення до історії розвитку вітчизняного соціального виховання XIX — початку XX ст., як певного віддзеркалення вивчення специфіки суспільних відносин у межах конкретної історичної епохи, через висвітлення діяльності благодійних закладів на Слобожанщині, з метою розуміння сучасного стану відродження соціального виховання в різних регіонах України (в нашому разі Слобожанщини) й визначення перспектив. Оскільки сучасні проблеми соціального виховання не можна вирішити на вищому державному рівні без забезпечення інтеграції всіх закладів освіти, соціального захисту — як закладів, що забезпечують соціальний розвиток особистості в країні на середніх — регіональних та нижчих — місцевих рівнях системи виховання. Інтеграцію закладів освіти, соціального захисту на всіх рівнях системи виховання було здійснено в благодійній діяльності, зокрема на Харківщині в XIX — початку XX ст. Особливого значення набуває ціннісно-змістовна (від неї залежить і організаційна) складова інтеграції регіональних соціально виховних підсистем і створення цілісного освітньо-виховного простору на місцевому рівні.

Теорію благодійництва досліджували в XIX ст. С. Гогель, Є. Максимов, у XX ст. — А. Соколов; історію соціального виховання — І. Зверева, Н. Осьмук, А. Рижанова, С. Савченко, С. Харченко, Л. Штефан та ін.

Загалом, значна частина авторів вивчали благодійність з історичної точки зору або як певний аспект соціальної педагогіки, зокрема як підтримку осіб, котрі потребують допомоги, на державному рівні, або як добротинність у сфері освіти (Н. Сейко). Становлення органів державної опіки та громадської благодійності в Лівобережній Україні (1775–1918) вивчав С. Поляруш.

Незважаючи на окремі успіхи, досягнуті при вивченні становлення та розвитку благодійництва в Україні XIX — початку XX ст., комплексно з соціально-педагогічної точки зору ця проблема на Слобожанщині залишається недослідженою.

Метою статті є аналіз діяльності благодійних товариств Слобожанщини XIX — початку XX ст., які перебували під державним патронатом, як осередків соціального виховання, центрів прищеплення соціальних цінностей через освіту та соціальний захист особистості.

Слобідсько-Українська губернія була створена в кінці XVIII ст., проте саме з XIX ст. відбувався процес становлення регіональної мережі соціального виховання. Слід зазначити, що до XVIII ст. існували окремі елементи соціального виховання, зокрема родинного, церковного, громадського (територіальна чи етнічна громада), які практично не взаємодіяли. Проте саме з XIX ст. в пореформеній Росії (Слобідсько-Українська губернія, як відомо, входила до її складу) були видані закони та встановлені правила, за якими соціальна політика держави, суспільна та приватна благодійність (як практичний досвід соціального виховання) набули певної системності та імпульсу для подальшого розвитку. З XIX ст. з розвитком соціальної свідомості громадян, підвищенням рівня добробуту населення поступово починається розквіт благодійництва, створюються опікунства (Опікунство дитячих притулків Відомства установ імператриці Марії, Ольгінські дитячі притулки працелюбства (1898 р.) в харківській губернії). Підтримання особистості в скрутні здійснювалося на пожертви різноманітних товариств (Харківське благодійне товариство (1843р.)), приватних осіб (харківський всестановий притулок ім. М. Северіна (1907р.)) та кошти царської державної скарбниці.

Вибух благодійництва населення XIX–XX ст. мав підґрунтям 900 років розвитку християнства в країні. Тому, перш ніж висвітлити становлення та розвиток соціального виховання на Слобожанщині XIX–XX ст., розглянемо детальніше традицію християнського благодійництва.

Історія опіки почалася саме з часів правління Володимира «Святого», який християнізував Київську Русь. Володимир власноруч роздавав сиротам, убогим та мандрівникам велику милостиню. Благодійність розглядалася як вища богоугодна акція, яка була результатом духовних сприявань людини і на меті ставила опікування, керування та втіху особистості, незважаючи на звання, вік та стать [1; 2; 5; 6]. Служіння людству вважалося первинним обов'язком людини — християнина, тобто найвищим рівнем її

соціальності. Наступні князі вважали опікування знедолених своїм обов'язком як перед Богом, так і потребою власної душі, головним було не лише надання матеріальної допомоги, але й прищеплення та плекання християнських цінностей у населення. Подавали милість з давніх давен: князі, духовенство тощо, перебуваючи під впливом тільки прийнятого християнського вчення, вони із заохоченням вивчали релігійні настанови, одна з головних серед яких — любити ближнього як самого себе. На практиці це свідчило про те, що слід нагодувати, напоїти злиденного, відвідати заарештованого у в'язниці, опікуватися хоча б однією людиною і, загалом, виявляти своє милосердя. З урахуванням таких спонукань благодійність була не стільки допоміжним засобом суспільного існування, скільки необхідною умовою особистого соціально-морального здоров'я: вона більше була необхідна самому благодійнику, ніж злиденному. Убогий для благодійника був його ліпшим богомольцем, душевним благодійником. За таких поглядів на благодійність допомога бідним була справою тих осіб, котрі по-справжньому сповідували ідеї християнської моралі, і не належала до державних обов'язків. Визначальна ознака цієї благодійності — сліпе роздавання милості (як первинної форми неорганізованого благодійництва), при якій будь-які питання щодо потреб нужденних були заборонені Святим ученням. За тих часів суспільна допомога заради особистого духовного самовдосконалення не мала за мету суспільний благоустрій, та все ж таки вона мала морально-виховне значення для суспільства. Благодійні заклади (шпиталі, богадільні) створювалися навколо церкви.

Парафія була не церковно-адміністративною одиницею, а спільнотою віруючих, які єдналися за християнським духовним покликанням. Піклування про храм сприяло створенню церковних братств, піклування про християнське виховання дітей — будівництву шкіл, прагнення виявити свою віру в справах милосердя — заснуванню шпиталей, де жили жебраки та знедолені. Але вже з XVIII ст. парафія втрачає своє значення релігійної спільноти і стає звичайним церковно-адміністративним округом. З цього часу вибрані парафіянами священники замінюються священниками по архієрейському призначенню. Усі благодійні заклади залежали від волевиявлення священника, а парафіянам залишилося одне право — давати чи не давати гроші.

У суспільній свідомості існувала думка щодо необхідності суспільного та державного благоустрою, інтеграції благодійності окремих осіб, товариств, закладів до мережі суспільного опікування. Так, усвідомлення того, що милість не робить людину багатою, а породжує жебраків, привело до того, що роздавання милості поступається місцем суспільному опікуванню, суб'єктом якого є колективна особа (благодійні товариства), а мотивом — розуміння необхідності соціальної солідарності між членами спільноти, суспільної зацікавленості, турботи держави про добробут тих, хто живе в злиднях, для соціального розвитку всіх. У подальшому опікування було

визнано не лише справою громади, а необхідністю регулювання цієї справи державою. Справа благодійності переходить до суспільного опікування під патронатом держави.

Становлення різноманітних напрямів суспільного опікування в чітку систему відбулося за часів правління імператора Петра Великого. Він наголошував на необхідності виокремлення категорій нужденних, умов виникнення потреби в опікуванні та призначення допомоги залежно від цього. Система опікування, створена Петром Великим, була цілісною системою опіки і передбачала створення благодійних закладів на повітовому (місцевому), губернському (регіональному) та загальному (державному) рівнях. З цього часу парафіяльне благодійництво поступилося в ініціативі державному патрунуванню, яке здійснювалося за допомогою адміністративних закладів того часу — Приказів. Прикази громадського презирства (створені Катериною II в 1775 р., як певний гібрид державного закладу та громадської організації, не мали штату та фінансування, окрім первинного капіталу, який передбачалося в подальшому поповнювати коштами приватних жертвувань, позик) були органами, що керували благодійними установами і закладами та смиренними будинками [2;5;7].

Маючи гроші, що виділяв уряд на благодійність та частково зібрані з населення на цілі благодійництва, Прикази здійснювали грошові операції, позичаючи гроші громадянам під заставу майна та входили до складу губернських закладів. Основою діяльності Приказів були три принципи: самостійність місцевих благодійних закладів, залучення місцевого населення для керування ними, забезпечення матеріальними коштами. Держава створювала умови для прояву соціальної активності населення, поклавши всю відповідальність за розвиток інфраструктури соціального виховання на Прикази громадського презирства. Так, соціальне виховання, опікування вважалося за тих часів турботою не держави, а місцевих станових товариств (дворянських). Тому до керівництва Приказів, окрім губернатора, входили представники всіх станів населення: дворянства, купецтва, селян, але кожна губернія мала свої особливості в організації керівного складу Приказу. Тобто очевидний розвиток соціальної інфраструктури завдяки активізації приватної благодійної ініціативи та кредитно-фінансової діяльності Приказів, принцип суспільної опіки: на міські, сільські спільноти і парафії було покладено обов'язок догляду за своїми нужденними, а поліції — нагляд за виконанням закону. Але з часом первинні ідеї трансформувалися і вже з другої чверті XIX ст. Прикази зі зміною керівництва в імперії та напряму соціального розвитку втрачають свої позиції серед прогресивної громадськості. Більше того, держава монополізувала керування добродійною діяльністю через Імператорське людинолюбиве товариство (1816 р.), воно почало самовладно розпоряджатися капіталами Приказів, які більше ніж наполовину були зібрані завдяки зусиллям приватних благодійників. Тобто замість самостійності та свободи дій на меті було поставлено посилення керуванням Приказів з огляду на зміни внутрішньої політики, яка

впроваджувала в життя збереження станової структури держави. Уряд відмовлявся визнавати благодійні заклади для селян і визначав їх як лише господарське вдосконалення. Саме це товариство мало стати єдиним взірцем благодійної діяльності, підвалинами якої було обрано два принципи — збереження та зміцнення станової структури суспільства: одвічної належності людини до свого стану, спільноти та забезпечення будь-якого благодійного проекту вічним капіталом, тобто пожертва єдинокорозово значної суми грошей, що фактично відокремлювало від благодійницької діяльності інтелігенцію, купецтво та міщан. Благодійна діяльність набула різного виду державної служби.

Щодо Слобідської губернії (яка входила до складу Російської імперії) — якщо протягом XVIII ст. маємо створення окремих благодійних закладів при парафіях (шпиталі, богадільні), то з часом набувають розквіту спочатку окремі благодійні заклади, які згодом утворюють благодійні товариства, попечительства. Наступницею парафіяльної благодійності стає благодійність казенна. Утворений Приказ громадського презирства (1781 р.) повідомив, що всі нужденні на Харківщині допомогу отримали. Як вважають історики

Д. Мілер, Д. Багалій : «Насправді вважаємо: Приказ використав уже існуючі в Харкові богадільні та проголосив про сприяння в отриманні допомоги, що всі заходи вже здійснені для поліпшення становища в справі опікування» [5, с. 750]. Заходи щодо скорочення чисельності нужденних при підтримці влади починалися з того, що поліції було наказано здійснювати інспектування на вулицях міста з метою виявлення жебраків, тих, хто мав змогу працювати, відправляти до людей, які надавали їм житло та їжу. Всіх інших відправляли до богадільні, не заслуговували на державне опікування люди, котрі мали родичів, їх теж відправляли до родини і зобов'язували утримувати. Усім, хто опікувався в богадільні, було заборонено жебракувати, в повноваження поліції ввірено створити при церквах спеціальні скрині для зібрання пожертв, нагляд за якими здійснював староста богадільні. Священникові доручили ходити по оселях мешканців міста та збирати пожертви, а потім витрачати їх на нужди богадільні (за наглядом міського голови). Незважаючи на ці заходи, вулицями міста все одно пересувалися жебраки, враховуючи це, згодом влада доручила кожній парафії опікуватися своїми особами, яким потрібна допомога. Отже, маємо державний примус щодо виховання соціальної відповідальності за тих, хто співіснує разом. Настали часи, коли благодіяти почали за вказівкою, раніше це робили за покликанням без спонукання влади та поліції. Як результат, при Приказі відкривається міська богодільня для міста та губернії. Парафія всіх не опікує, богадільня розрахована на малу кількість місць, теж не в змозі прийняти всіх нужденних, влада звертається до Думи з пропозицією прийняти справу опікування до свого відома. Дума, поміркувавши разом з поліцією, прийняла рішення відмовитися від опікування по парафіях та вирішила

передати справу опікування місту. Як наслідок, виник проект відкриття міської богадільні. Відкриття богадільні в Харкові було першим поштовхом щодо пробудження ініціативи прогресивної громадськості в справі соціального виховання. У подальшому місто переймалося долею нужденних — наймало приміщення та забезпечувало дровами для опалювання його взимку. Наразі, як завжди, допомогла приватна благодійність: губернський секретар зробив пожертву — недобудовану садибу для богадільні, яка, ледве зводячи кінці з кінцями, проіснувала до 1845 р., а потім була передана до Благодійного товариства [3; 5]. Подробиці перипетій у справі опікування за державний кошт дали підстави дійти висновку: коли щось робиться за вказівкою, не усвідомлюючи потреби, покликання, тоді і результат праці потребує лішого. Казенна та міська доброчинність не мали перспективи розвитку. У населення, вихованого в душі християнських настанов, поклик до благодійності був релігійним, а коли благодійність розірвала стосунки з церквою, то до доброчинності довелося силувати. Наступним кроком у справі опікування був розвиток від державного патрунування до громадської благодійності.

Громадсько-державною благодійністю вважають діяльність закладів, які фінансувалися не лише на кошти членських внесків, приватних пожертв, відсотків з цінних паперів, а й завдяки державним коштам, які надходили від Імператорського людинолюбивого товариства, Відомства закладів імператриці Марії, Попечительства про будинки працелюбності та робітничі будинки, в яких знедолені отримували не лише разову допомогу, але й утримання, виховання, професійні навички та медичне лікування.

Товариство благодіяння, створене за ініціативою Г. Ф. Квітки в 1811 р., утримувало бідних дворянських дівчат в інституті, вихованців у Харківській гімназії, роздавало пансіони та єдинократову грошову допомогу людям різного статку. Ще це товариство за своїм статутом повинно було «не лише роздавати милостиню, а й надавати нужденним іншу допомогу та намагатися вивести із зuboжіння тих, хто сам в змозі нагодувати себе та працювати» [5, с. 904]. Одним з головних завдань було надання не лише соціальної допомоги, а й спроба виховання соціально адаптованої особистості, що має відповідати за своє власне існування та життя в суспільстві. Ще одне досягнення товариства, яке, незважаючи на створення саме за дворянською ініціативою, надавало опіку всім нужденним, без урахування соціального статусу, звання, статі, віку. Діяльність товариства не обмежувалася лише Харківською губернією, товариство намагалося стати не тільки місцевою благодійною організацією, але й усеросійською. На допомогу собі рада товариства обирала кореспондентів дворян не лише Слобідсько-Української губернії, але й в інших губерніях. Так, у товариства були кореспонденти в Чернігівській, Катеринославській, Томській і, навіть, у Тамбовській і Тобольській губерніях. Кореспонденти повинні були знаходити допоміжні кошти для функціонування товариства та нових членів, розшукувати у

відалених куточках Російської імперії дійсно бідних людей (переважно дворянського стану) та допомагати їм коштами, що мали на руках, чи просити товариство пересилати гроші для допомоги, знаходити дітей-сиріт збіднілих дворянських родин та клопотати в товариства про вирішення влаштування їх до навчальних закладів чи надання тимчасової або постійної грошової допомоги. Одним з головних напрямів діяльності товариства було відкриття та підтримання Харківського інституту шляхетних дівчат (1812 р.), поки інститут не перейшов до складу Відомства закладів імператриці Марії (1817 р.).

Слід відзначити, що інститути шляхетних дівчат передбачали опікування та виховання доньок збіднілих дворян чи сиріт дворян, саме тому і навчання в інститутах мало вузьке практичне спрямування: з одного боку, підготовка майбутніх господинь та матерів родини, з іншого — гувернанток для роботи в заможних дворянських родинах. Статут Харківського інституту шляхетних дівчат був на той час прогресивним — дозволялося приймати до інституту доньок купців усіх рівнів. Більше того, інститутське керівництво мало працевлаштувати випускниць, розбирати їх суперечки з господарями та, навіть, сприяти одруженню.

Отже, в діяльності інституту як закладу соціального виховання виявляється необхідність розширення активних об'єктів соціального виховання (жіноцтва) і визнання соціумом їх прав, зміни суспільного середовища з метою реалізації жінкою в повному обсязі прав на материнство та самореалізацію в професійній діяльності.

У Харкові почин у справі суспільної опіки був зроблений дворянством, за ним йшло духовенство (підтримку почали здійснювати священики — попечительство про бідних духовного звання (1823 р.)), проте взаємодопомога священиків існувала нетривалий час, оскільки не мала підтримки. Серед духовенства цей різновид діяльності й станового попечительства припинив своє існування.

Саме в тридцять роки XIX ст. спостерігаємо не тільки зростання кількості благодійних товариств, а й різноманітність цілей та методів соціального виховання. Виникають товариства за національною ознакою. Так, німецька спільнота організувала комітет для надання допомоги бідним німцям губернії (1823 р.), який проіснував до 1884 р. і потім був замінений германським благодійним товариством. До речі, якщо створення благодійних товариств у цілому було переобтяжене значними труднощами, то для неіноземних мешканців губернії воно ставало подвійним тягарем. Якщо за іноземцями чи іновірцями визнавалося право діяти без перешкод серед своїх однодумців, то вітчизняні благодійники повинні були діяти, насамперед, під патронатом Імператорського людинолюбивого товариства, на основі його статуту та принципів. У тридцять роки XIX ст. харківське населення спіткали епідемія холери (1830 р.) та голод (1833 р.). Саме в ці роки були створені благодійні заклади та проведені благодійні акції вузької

специфіки за ініціативою купецтва, що свідчить про підвищення рівня соціальної відповідальності всіх верств населення [5, с. 909]. Таким чином, громадськість усвідомила необхідність суспільної взаємопідтримки.

У 40-х рр. виникли благодійні заклади, вже створені за ініціативою уряду (відкриття харківського благодійного притулку для дітей (1842 р.)). Благодійність знову виникає для виконання наказу «згори». Губернське товариство почало зібрання пожертв на відкриття притулку. Цей притулок у подальшому існував на кошти членів попечительства, директорів, старшин притулку. Централізація дитячих притулків почалася зі створення в Харкові опікунства дитячих притулків Відомства Установ імператриці Марії (1891 р.), що уможливило відкриття закладів по повітах Харківської губернії. Виникають й інші, наприклад, Ольгінські, дитячі притулки працелюбності, знову-таки коштів на утримання бракує. Прогресивна громадськість, приватні благодійники фінансово підтримують: згідно із заповітом професора Харківського університету А. Загурського притулку видається на утримання 80.000 руб [8]. Отже, уряд на честь імператриці чи іншої особи царської родини видавав постанови про відкриття благодійних закладів, а її реалізація відбувалася на місцях за власні кошти всіх небайдужих до благодійної справи осіб та громади. Звичайно й уряд виділяв 10 % від царської казни на утримання цих благодійних закладів, тобто просто стимулював соціальну активність місцевої громади.

Таким чином, до середини XIX ст. державне патрунування на Слобожанщині не виправдовувало покладених на нього зобов'язань: нестача грошей, відсутність зацікавлених людей у справі державного опікування — усе це сприяло усвідомленню необхідності об'єднання всіх суб'єктів благодійництва заради поліпшення суспільного життя. Прикази громадського презирства найчастіше мали справу з двома категоріями знедолених: з дорослими, зокрема з понівеченими та старезними, які за різних умов (за віком, фізичними та душевними вадами) не могли забезпечити себе, тому потребували опіки у вузькому розумінні — їжі та житла (створення в Харкові міських богадільень); з дітьми, для яких однієї опіки було недостатньо, а важливою була соціально-педагогічна робота (діяльність закладів Відомства імператриці Марії), інші ж категорії населення були незадіяними. Лише в другій половині XIX ст. створені підвалини благодійної допомоги іншим категоріям нуждених через соціальне виховання в соціально-виховних закладах. Заклади, що здійснювали соціальне виховання через просвіту та соціальну допомогу: притулки, ясла, дитячі садки, сховища, тощо; професійні та ремісниччі школи; заклади виправного типу; школи, притулки для дітей з фізичними обмеженнями; гуртожитки для учнів; лікарні та шпиталі; матеріальна допомога нужденним. До 1860 р. склалася мережа закладів соціального спрямування: лікувальні (лікарні, будинки для божевільних), опіки (богадільні, інвалідні будинки), навчально-виховні (виховні будинки, сирітські будинки), інститути іменних пансіонерів,

місцеві благодійні товариства. Суспільна опіка набувала розвитку завдяки трьом головним принципам — самостійності місцевих благодійних організацій, залучення до управління місцевого населення і забезпечення населення більш-менш достатніми грошовими можливостями. Слід відзначити, що інституції соціального виховання та допомоги населенню в Харківській губернії, які перебували під патронатом держави, не мали чіткої структури та принципів організації. Прикази громадського презирства розвивали свою діяльність в основному на кошти приватних осіб, опіка не охоплювала всіх нужденних, а стосувалася лише тих категорій, необхідність допомоги яким усвідомлювали в громаді. Таким чином, примус в благодійництві не сприяє його розвитку. Для реалії сьогодення важливо усвідомити, на основі вивчення історичного досвіду, що вирішення соціальних проблем, упродовження дієвих способів подолання кризи можливі за умови об'єднання виховного потенціалу закладів соціального виховання (приватні, громадські благодійні заклади) на рівні держави.

Перспективи подальших досліджень — розвідки щодо вивчення взаємодії закладів соціального виховання на Слобожанщині в XIX–XX ст., що перебували під державним патронатом, та закладів, створених за ініціативою громадськості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гозель С. К. Объединение и взаимодействие частной и общественной благотворительности / С. К. Гозель. — СПб. : Типография товарищества «Общественная польза», 1908. — 145 с.
2. Журавлева Т. Б. Благотворительность как социальный институт современного гражданского общества / Т. Б. Журавлева, Ф. Ш. Мухаметзянова, Т. М. Трегубова, А. Ю. Шакирова / под ред Г. В. Мухаметзяновой. — Казань : АСО (КСЮИ), 2008. — 204 с.
3. Заседание членов Харьковского благотворительного общества // Харьковские губернские ведомости. — 1908. — 16 февраля.
4. Історія благодійництва на Харківщині: Частина I: Бібліогр. покажчик / уклад. : О. В. Кравченко. — Х., 2005. — 280 с.
5. История города Харькова за 250 лет его существования (1655 — 1905гг.). Историческая моногр. — Харьков, 1912. — Т.2. — 973 с.
6. Кононова Т. Б. Очерки истории благотворительности : учебник / Т. Б. Кононова. — М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2006. — 340 с.
7. Краткий очерк возникновения и деятельности благотворительных учреждений Харьковской губернии. — Х. : Типография Губернского Правления, 1896. — 160 с.
8. Отчет Харьковской сельской попечительства детских приютов ведомства учреждений императрицы Марии за 1902 — 1912 годы. — Харьков, 1912. — 32 с.

Надійшла до редколегії 01.12.2009 р.